

Irina S. Zwieriewa

Habent sua fata libelli.

Z dziejów polskich księgozbiorów prywatnych włączonych do Cesarskiej Biblioteki Publicznej w latach 1832-1850

Represje, stosowane po 1830 roku przez rząd Imperium Rosyjskiego wobec uczestników powstania listopadowego i organizacji powstańczych działających w Królestwie Kongresowym w następnych latach, obejmowały również konfiskatę polskich majątków, łącznie z bibliotekami. Skonfiskowano, jak wiadomo, Bibliotekę Uniwersytetu Warszawskiego (w dokumentach archiwalnych – Warszawska Biblioteka Publiczna), Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Komisję Edukacji Narodowej, Magistrat miasta Warszawy¹, oraz majątki „buntowników i spiskowców” (tak nazywano ich w oficjalnych dokumentach tamtych czasów) z terenów obecnej Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy.

Część skonfiskowanych rękopisów i druków trafiła do Cesarskiej Biblioteki Publicznej (CBP). W archiwum Rosyjskiej Biblioteki Narodowej (RBN) zachowały się dokumenty, dotyczące historii pozyskiwanych obiektów. Większość tych materiałów zarchiwizowano w aktach kancelarii CBP nadając im na przykład taki powtarzający się tytuł: „Akta Zarządu Cesarskiej Biblioteki Publicznej o dostarczonych z Najwyższego rozkazu książkach, rękopisach i inne”. Akta te przechowywane są obecnie w Dziale Dokumentów Archiwalnych RBN (Fond 1 „Cesarska Biblioteka Publiczna, 1795-1916”)². Zbadanie, przewertowanie i przeczytanie akt tego zbioru pozwoliło na ujawnienie wszystkich znajdujących się w archiwum RBN dokumentów, odzwierciedlających dzieje wpływów do CBP książek i rękopisów ze skonfiskowanych bibliotek prywat-

1 Z Magistratu miasta Warszawy skonfiskowano 707 egzemplarzy zakazanej przez cenzurę książki *Zgodność i różność między wschodnim i zachodnim Kościołem*, Warszawa 1831. Patrz: Dział Dokumentów Archiwalnych Rosyjskiej Biblioteki Narodowej (DDA RBN), Fond 1, Opis 1, 1831, Akta 26. Karta 110r-110rv. Ponieważ niniejsze opracowanie opiera się na dokumentach Fondu 1. tego archiwum, w następnych przypisach nazwa i numer zbioru nie są powtarzane.

2 Powtarzająca się w przypisach typowa część tytułu: „Akta zarządu Cesarskiej Biblioteki Publicznej...” jest opuszczana, przy cytowaniu wszystkie wyróżnienia oryginału oddane są specjalną czcionką, w pisowni zachowano duże i małe litery, częściowo interpunkcję cytowanych dokumentów.

nych w okresie od 1832 do 1850 roku. Właśnie im, w pierwszej kolejności, poświęcony jest niniejszy chronologiczny przegląd zagadnień związanych z charakterem i treścią tych dokumentów, nie odnoszący się do historii wydarzeń powstańczych, spisków i działalności ich uczestników³. Sprawy te dość szeroko i obszernie zostały naświetlone w literaturze i mają bogatą bibliografię, podczas gdy materiały z archiwum RBN są mało znane środowisku historyków i księgoznawców.

Na ogólne zasady przyjmowania do skarbu państwa skonfiskowanych bibliotek prywatnych składały się czynności dokonywane w opisanej poniżej kolejności.

Podczas konfiskaty majątków na miejscu sporządzane były spisy mienia, w tym zbiorów książkowych i rękopiśmiennych. Spisy te były wysyłane do Ministerstwa Finansów lub Ministerstwa Majątków Państwowych, stamtąd przekazywano je do Ministerstwa Oświaty Narodowej, które w celu należytej kontroli kierowało je do urzędu cenzury. Wydawnictwa, uznane przez cenzurę za zakazane lub budzące jakiegokolwiek wątpliwości cenzora, były wycofywane i trafiały pod zarząd Ministerstwa Oświaty Narodowej. Wszystkie pozostałe przekazywano do dyspozycji Okręgów Szkolnych lub wystawiano na przetarg. Wydawnictwa zakazane przez cenzurę Ministerstwo Oświaty Narodowej oddawało na przechowanie do Cesarskiej Biblioteki Publicznej. Wyjątek stanowiły zasoby puławskiej biblioteki Czartoryskich i dereczyńskiej Sapiechów⁴, których znaczna część została przekazana do CBP bez jakichkolwiek opinii cenzury.

Podziału skonfiskowanych materiałów archiwalnych i rękopiśmiennych między urzędy i instytucje dokonywał sam cesarz Mikołaj I: „Wszystkie papiery wojskowej i statystycznej części dotyczące odesłać do hrabiego Czernyszowa⁵, wszystkie dotyczące polityki do hrabiego Nesselrode⁶, pozostałe oddać do Biblioteki”⁷, co oznaczało rozdzielenie ich pomiędzy archiwa Ministerstwa Wojny,

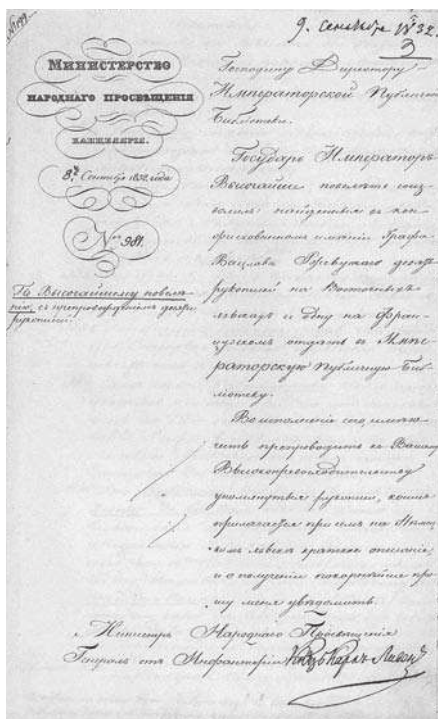
3 Informacje biograficzne, dotyczące większości osób wspomnianych w dokumentach, przytaczane są według: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, Санкт-Петербург 1890-1907; *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków, Wrocław 1935-2010 oraz zasobów cyfrowych. W następnych komentarzach i przypisach źródła te nie są powtarzane.

4 Zob. У. Г. Иваск *Частные библиотеки в России*, Санкт-Петербург 1911, cz. 2, s. 39, 68 (zał. do „Русский Библиофил” z 1911 roku).

5 Aleksandr Iwanowicz Czernyszow (1786-1857), hrabia (od 1826), książę Imperium Rosyjskiego (od 1841), książę – Светлейшее Высочество (od 1849), minister wojny w latach 1827-1852.

6 Karol Wasiliewicz Nesselrode (1780-1862), hrabia – minister spraw zagranicznych w latach 1814-1856.

7 Op. 1, 1831, A. 26, k. 90.

1. Zawiadomienie Ministra Oświaty Narodowej księcia K. Lievena o skierowaniu do CBP rękopisów hrabiego W. Rzewuskiego. DDA RBN, F, 1, Op. 1, 1832, A, 10, k. 3

Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Cesarską Bibliotekę Publiczną, do której z reguły przekazywano rękopisy o treści naukowej, historycznej i literackiej.

Wszystkie skonfiskowane materiały rękopiśmienne i drukowane wysyłane były do CBP zgodnie z pisemną decyzją Ministerstwa Oświaty Narodowej opatrzoną sformułowaniem: „Z Najwyższego rozkazu”.

W 1832 r. do Biblioteki trafiły zbiory Wacława S. Rzewuskiego i Eustachego Sapiehy⁸. Dokumenty o ich przekazaniu zostały zarchiwizowane w osobnym akcie⁹.

9 września 1832 r. dyrektor biblioteki A. N. Olenin¹⁰ otrzymał rozporządzenie Ministra Oświaty Narodowej księcia K. A. Lievena¹¹ następującej

⁸ O nich i ich bibliotekach zob. m.in.: J. Wojakowski, *Księgozbiory Eustachego Kajetana Sapiehy (1797-1860) i Wacława Rzewuskiego (1785-1831)*, Warszawa 1996, zob. również: *Энциклапедыя гісторыі Беларусі*, Мінск 2001, t. 6, ks. 1, s. 227.

⁹ Op. 1, 1832, A, 10, „[...] o dostarczanych z Najwyższego rozkazu książkach i in.”, k. 3-4, 9-13, 16-49.

¹⁰ Aleksiej Nikołajewicz Olenin (1763-1843) – pomocnik głównego dyrektora bibliotek cesarskich w latach 1808-1811, dyrektor CBP 1811-1843.

¹¹ Karol Andrejewicz Lieven (1767-1844), książę – minister oświaty narodowej 1828-1833.

9 załączonej listy figuruje broszura w języku kałmuckim: „Eine kleine Kalmückische Brochüre, ein Gespräch zwischen Buddha und dem Schutzgeist der Erde enthaltend”¹⁴.

W 1860 r. na żądanie Ministerstwa Wojny jeden z tych rękopisów, utwór arabskiego filozofa Al-Ghazali „Djavakhir Al-Quran”, został razem z siedmioma innymi wschodnimi rękopisami z Działu Manuskryptów CBP, wydany do opracowania jeńcowi Szamilowi¹⁵. W styczniu 1861 r. Ministerstwo Wojny zwróciło sześć rękopisów, powiadamiając, że „siódma książka znajduje się jeszcze u Szamila”¹⁶. Książką tą był wyżej wymieniony rękopis ze zbiorów Rzewuskiego, który do biblioteki nie wrócił. Do tej pory nie wiadomo czy rękopis zaginął, czy przekazano, ze względów dyplomatycznych tamtego czasu, na własność Szamilowi za zgodą wyższych instancji.

W grudniu 1832 r. do CBP trafił księgozbiór ze skonfiskowanego w Dereczynie w guberni grodzieńskiej majątku księcia Sapiehy. Bibliotekę odziedziczył on po ojcu, Franciszku¹⁷. Według informacji U. G. Iwaska, została ona przewieziona do Dereczyna z Różanej w końcu XVIII w.¹⁸ Ze skonfiskowanego majątku Sapiehy Grodzieńska Izba Skarbowa wysłała do Sankt-Petersburga 25 skrzyń z dziełami sztuki i książkami. Skrzynie trafiły do Ermitażu i dopiero stamtąd księgozbiór został przekazany do CBP. Zgodnie z załączonym rejestrem zawierał on 1231 tytułów w 2157 tomach, w tym 16 rękopisów oraz literaturę w różnych językach europejskich (głównie francuskim)¹⁹. Wszystkie materiały archiwum RBN, związane z przekazaniem do CBP księgozbioru Sapiehy, zostały opublikowane²⁰.

17 lutego 1833 r. dyrektor CBP otrzymał z Ministerstwa Oświaty Narodowej polecenie zabrania ze Składnicy Wojskowo-Topograficznej części książek,

14 Op. 1, 1832, A. 10, k. 3a.

15 Zob.: Op. 1, 1860, A. 35, P. III. Шарафутдинова, Шамиль и Публичная библиотека, „Восточный Сборник” 2003, t. 6, s. 294-307.

16 Op. 1, 1860. A 35, k. 48.

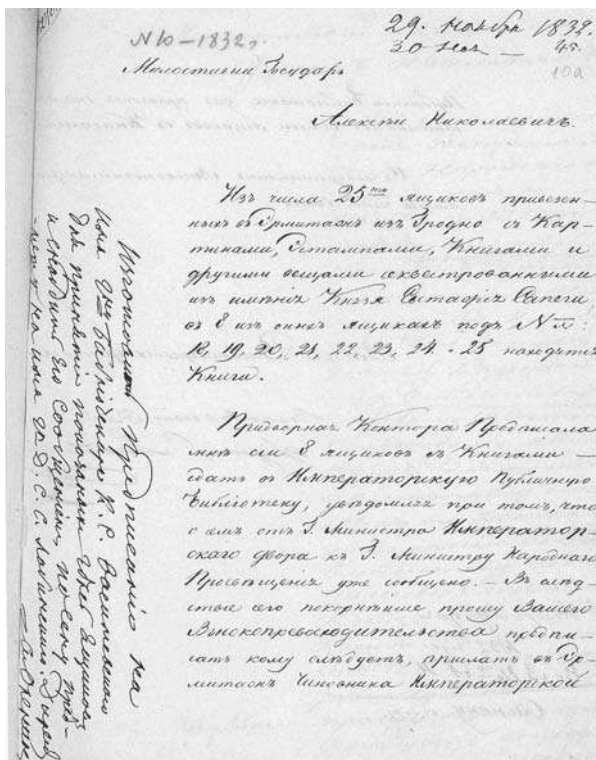
17 Franciszek Sapieha (1772-1829), książę; zob.: *Энциклапедыя гісторыі Беларусі*, Мінск 2001, t. 6, ks. 1, s. 227.

18 У. Г. Иваск, *Частные библиотеки в России...*, cz. 2, s. 39.

19 Zob.: L. Kowkiel, *Прywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie w pierwszej połowie XIX wieku*, Kraków 2005, s. 186; И. С. Зверева, *Штрихи к истории личных библиотек Гродненской губернии в XIX веке. (По материалам архива Российской национальной библиотеки)*, w: *Кніга і бібліятэчная справа на Берасцейшчыне ў XIX-XX стст*, Брэст 2010, s. 180-192.

20 Zob. *Сапегіана: кніжнае зборанне роду Сапег – Сапегіяна: кнігазбор роду Сапегіаў*, Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Расійская нацыянальная бібліятэка; составители: Л. Г. Кирюхина, К. В. Суша; под научной редакцией Н. В. Николаева, Т. И. Рошиной; Минск 2011 (1 DVD-ROM).

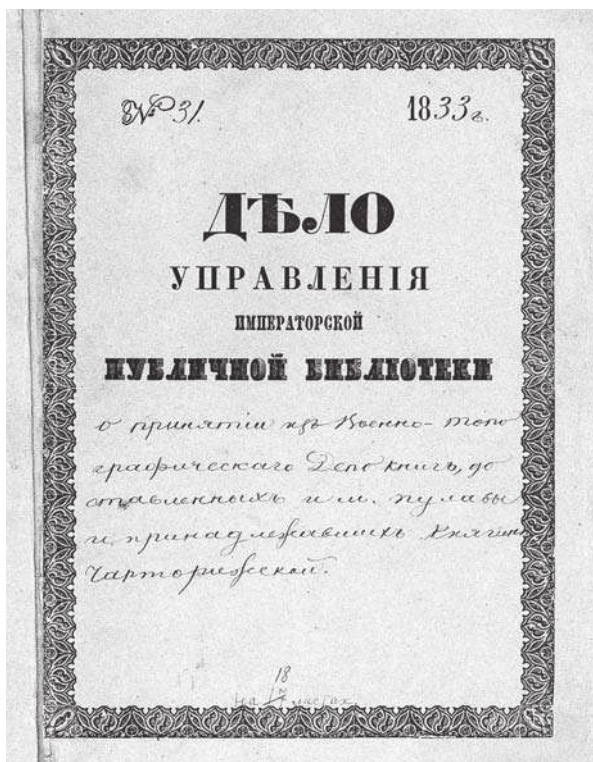
3. List F. I. Labenskiego, „kustosza obrazów i sztychów” z Ermitażu do dyrektora CBP A. N. Olenina z prośbą o zabranie skrzyń z książkami, dostarczonymi z majątku E. Sapiehy. Na lewym czystym marginesie listu decyzja A. N. Olenina: „Sporządzić nakaz na nazwisko pana bibliotekarza R[adczy] K[olegialnego] Wasilewskiego do przyjęcia wskazanych tu skrzyń i zaopatrzyć go doniesieniem w tym przedmiocie na nazwisko pana Rz[eczywistego] R[adczy] S[tanu] Labenskiego. A. Olenin”. Fragment dokumentu. DDA RBN, F. 1, Op. 1, 1832, A. 10, k. 10a

dostarczonych tam ze skonfiskowanego majątku księcia Adama Jerzego Czartoryskiego²¹ w Puławach. Sam Czartoryski w tym czasie mieszkał już w Paryżu, dokąd wyemigrował po stłumieniu powstania listopadowego. W dokumentach archiwum figuruje nazwisko księżnej Izabeli Czartoryskiej, bez podania imienia. W poleceniu K. A. Lieven pisał do A. N. Olenina: „Pan Minister Wojny powiadomił mnie, że Jego Cesarska Mość nakazać raczył dostarczoną tutaj z miejscowości Puławy bibliotekę, należącą do księżnej Czartoryskiej, po posegregowaniu oddzielić dla Biblioteki Sztabu Generalnego utwory, zawierające przedmioty Matematyczne, Historyczne, Geograficzne i podróżnicze, oraz Słowniki; wszystko pozostałe zaś przekazać do Cesarskiej Biblioteki Publicznej. Wykonując Najjaśniejszą wolę oddzielono dla Biblioteki Sztabu Generalnego 3624 książki, a 7513 książek przeznaczono do przekazania do Cesarskiej Biblioteki Publicznej”²².

²¹ Adam Jerzy Czartoryski (1770-1861), książę; o nim m.in. zob.: Д. Н. Шилов, *Государственные деятели Российской империи. Главы высших и центральных учреждений 1802-1917*, Санкт-Петербург 2001, s. 712-714.

²² Op. 1, 1833, A. 31, „[...] o odbiorze ze Składnicy Wojskowo-Topograficznej książek, dostarczonych z m. Puławy i należących do księżnej Czartoryskiej”, k. 1.

4. Okładka akt. DDA RBN, F. 1, Op. 1, 1833, A. 31

Książki przyjmowane były według spisów przez bibliotekarza CBP W. D. Komowskiego²³ i naczelnika 6. Działu Archiwalnego Składnicy Wojskowo-Topograficznej pułkownika F. K. Hellera. Procedura ciągnęła się kilka miesięcy. 21 maja Komowski złożył raport dyrektorowi biblioteki, że przyjął ze Składnicy Wojskowo-Topograficznej „trzydzieści sześć skrzyń z książkami [...], [które – I.Z.] zawierają 7031 tomów”²⁴, a 1 czerwca – o zakończeniu prac: „zostały przeze mnie odebrane ze Składnicy Wojskowo-Topograficznej pozostałe książki z biblioteki Księżnej Czartoryskiej, kierowane do Cesarskiej Biblioteki Publicznej, w liczbie siedemset osiemnaście (718) tomów, [...] z których dwadzieścia jeden [...] zostało mi przekazane błędnie i powinno być zwrócone do Składnicy Wojskowo-Topograficznej”²⁵. Ostatnia partia była zapakowana do trzech skrzyń. 3 czerwca 1833 r. kierownictwo CBP złożyło raport Ministerstwu o przyjęciu książek „w liczbie 7728 tomów [...], są przechowywane w skrzyniach nie posegregowane do czasu, dopóki nie będą zbudowane na ich umieszczenie szafy

23 Wasilij Dmitriewicz Komowski (1803-1851) – bibliotekarz CBP w latach 1833-1838.

24 Op. 1, 1833, A. 31, k. 13.

25 *Ibidem*, k. 13a.

górnego piętra nowej przybudówki do Biblioteki”²⁶. Już w końcu 1834 r., przy segregowaniu i ustawianiu książek, pomyłkowo przywiezione do CBP książki zostały zwrócone do Biblioteki Sztabu Generalnego²⁷. Charakterystyka opisowa tej kolekcji pod względem liczby obiektów jest nieco zagmatwana. Pełny spis skonfiskowanej biblioteki puławskiej, dostarczonej do Sankt-Petersburga, przechowywany jest w Dziale Rękopisów RBN. Nosi on nazwę „Opis książek, rękopisów i map, dostarczonych do Brześcia Litewskiego z miasta Puławy, ułożonych w 48 drewnianych skrzyniach”²⁸ i składa się z 9 części oraz jednego załącznika. „Opisie” zawiera 4005 wpisów (tytułów) w 11 637 tomach i 7 map. Na pustym dolnym marginesie ostatniej karty (cz. 9) znajduje się pokwitowanie, uwierzytelnione podpisami W. D. Komowskiego i F. K. Hellera, informujące że zgodnie ze wszystkimi dziewięcioma częściami pierwszy odebrał, a drugi przekazał 7543 tomy, przeznaczone dla CBP. Liczba 7513 książek, figurująca w cytowanym dokumencie, jest, zapewne, zwykłą omyłką przy pisaniu. Załącznik do „Opisu” (nr 10), pod tytułem „Zbędne”, posiada swoją własną numerację porządkową i zawiera 115 tytułów w 185 tomach, również przekazanych W. D. Komowskiemu przez F. K. Hellera, za pokwitowaniem przez nich obu. W taki sposób z biblioteki A. J. Czartoryskiego do CBP wpłynęło 7728 tomów, co również figuruje w pisemnym raporcie dyrektora CBP dla Ministerstwa. W dokumentach urzędowych księgozbiór nazywa się książkami i liczony jest w tomach. Informacja o nim jest podawana w takim samym sformułowaniu: „7728 tomów” zarówno w pracy U. G. Iwaska²⁹, jak i w szkicu historycznym Cesarskiej Biblioteki Publicznej³⁰. W księgozbiorze, poza drukami, były również rękopisy, co potwierdza „Opis”. Znaczna ich część znajduje się w liczbie „3624 książek”, oddanych do biblioteki Sztabu Generalnego. Przystudiowanie „Opisu” pozwala na uściślenie zawartości księgozbioru, przy czym należy wziąć pod uwagę, że z uwzględnionych w nim wpisów nie zawsze jasno wynika, jakiego rodzaju materiał został opisany – drukowany czy rękopiśmienny. Dlatego dokonane obliczenia mają charakter szacunkowy i dotyczą tylko tej części kolekcji, która wpłynęła do CBP. Według tych podliczeń, z puławskiej biblioteki do CBP wpłynęło niewiele ponad 800 tytułów druków w około 7580 tomach i około 100 tytułów (w przybliżeniu 140 jednostek) materiałów rękopiśmiennych – książek, akt, listów i innych dokumentów. Niemożliwe jest ściślejsze określenie liczby

26 *Ibidem*, k. 14.

27 *Ibidem*, k. 16-17.

28 Dział Rękopisów RBN. Fond 1000 (Osobne wpływy). Op. 3, A. 1009, 204 k.

29 У. Г. Иваск, *Частные библиотеки в России...*, s. 68.

30 *Императорская Публичная библиотека за сто лет, 1814-1914*, Санкт-Петербург 1914, s. 109.

rękopisów na podstawie „Opisu”, ponieważ figurują w nim również takie wpisy, jak: „1 paq[uet] in fol.” (patrz np., nr 1762^a); „16 portefeuilles, 18 portefeuilles” (patrz nr 1830, 2392). Każdy z tych wpisów liczony był jako 1 lub odpowiednio 16, 18 jednostek. Podanie, chociażby w przybliżeniu, liczby materiałów rękopiśmiennych, znajdujących się w tych pakietach/teczkach/tekach – jest problemem trudnym do rozwiązania. Drukowana część księgozbioru stanowi bibliotekę o profilu humanistycznym, którą tworzą obiekty we wszystkich językach europejskich, z przewagą francuskiego i angielskiego. Około połowę stanowią wydawnictwa z XVIII w., bogato reprezentowana jest najnowsza literatura tego czasu, wydana w pierwszej ćwierci XIX w. (ponad 20%), niewiele mniej jest wydawnictw z wieku XVII, w przybliżeniu 15% przypada na druki z wieku XVI. Wykaz książek z XV w. (5 jednostek) przytaczamy w całości w postaci zapisanej w „Opisie”: „nr 548. Lombardica historia. Argent, 1496 1. fol.³¹; nr 684. Appianus Alexandrinus de bellis civilibus. Venecia, 1500. 1. fol.³²; nr 775. Atlas Ptolomei. Lugdunum, 1486. 1. fol.³³; nr 2527. Speculum exemplorum ex diversis libris in unum lib. Laboriose collectum. Argentinae, 1487. 1. fol.³⁴; Załącznik nr 122. Nicolao Mocenico Magnifici patricio veneto Salutem. Ratdolt, 1484. 1. fol.”³⁵. Inkunabułów było być może więcej, ale uwzględnione zostały tylko te, przy których w opisach znajduje się rok wydania. Dużą liczbę tomów tej kolekcji stanowią wielotomowe encyklopedie, informatory, wydawnictwa ciągłe i periodyki, wśród nich: „Encyclopédie méthodique ou par ordre de matière de 1783 jusqu’à 1824 / Société des gens de lettres, de savants et d’artistes. Paris et Liège. – 217 vol.” (nr 1447, 2225); „The Edinburgh Review. Edinburgh, 1814–1828. – 49 vol.” (nr 2229); „Mémoires pour l’histoire des Sciences et des beaux Arts. Paris, 1701–1767. – 262 vol.” (nr 2402); „Journal encyclopédique ou universel. Bouillon, 1782–1792. – 80 t.” (nr 2414); „Journal encyclopédique / Société des gens de lettres. Liège, 1756–1781. – 155 vol.” (nr 2848, w przypisach odnotowano, że brakuje 1780 r.); „The New Monthly magazine. London, 1821–1828. – 87 vol.” (nr 2871); „Bibliothèque Britannique. Genève. – 208 vol.”

31 Jacobus de Voragine, *Legenda aurea sanctorum, sive Lombardica historia*, Strassburg: [typographia libri: Jordanus-Georg Husner], circa 12 V 1496, 4° (Goff J-133).

32 Appianus, *Historia Romana et De bellis civilibus*, Venezia: Christophorus de Pensis de Mandello, 20 XI 1500, 2° (HC 1312; GW 2291; BMC V, 473; Goff A-929).

33 Zapewne: Claudius Ptolemaeus, *Cosmographia*, Ulm: Johannes Reger pro Justo de Albano, XV Kal. Aug. (21 VII) 1486, 2° (HC 13540; BMC II, 540).

34 *Speculum exemplorum*, Strassburg: [Typographus libri: Jordanus de Quedlinburg 1483 (Georg Husner)], 4 III 1487, 2° (HC 14917; BMC I, 135; Goff S-653).

35 Werner Rolewinck, *Fasciculus temporum*, Venezia: Erhard Ratdolt, 28 V 1484, 2° (Hain 6934; BMC V, 288).

(nr 3110, w przypisach zapisano: ostatni nr 480) i in. Niektóre wydawnictwa zostały odnotowane w spisie jako dublety i egzemplarze uszkodzone, ale ich procent jest niewielki.

Niniejszy przegląd nie uwzględnia tej części księgozbioru A. J. Czartoryskiego, która wpłynęła do Sztabu Generalnego.

26 listopada 1833 r. do biblioteki dotarł kolejny okólnik z Ministerstwa Oświaty Narodowej, podpisany przez S. S. Uwarowa³⁶, w tym czasie pełniącego obowiązki ministra. W dokumencie informowano: „Pan Minister Finansów w wyniku Najwyższego nakazu Jego Cesarskiej Mości, skierował do mnie do Biblioteki Publicznej trzy książki, znalezione przy spisywaniu majątku u hrabiego Przeździeckiego, pisane najwidoczniej starodawnym polskim pismem”³⁷. Mowa o Karolu Dominiku Przeździeckim, którego majątek znajdował się w Smorgoniach w powiecie grodzieńskim³⁸. Trzy rękopiśmienne księgi z XVII w., przekazane do CBP, zostały opisane w tym dokumencie dość szczegółowo: „W p i e r w s z e j księdze znajdują się: / 1661 r. kopia podania do króla polskiego od 10 ziemian smoleńskich, zatrzymanych w niewoli u Rosjan. / 1661 Lutego 2. Kopia podania do króla polskiego aresztanta Michaiła Obuchowicza o uwolnienie go. / 1658. Kopia Królewskiego Orzeczenia, na podstawie którego Obuchowicz został uniewinniony w oddaniu Rosjanom miasta Smoleńska. / Opis inwentarzowy twierdzy smoleńskiej [...]. / 1654 Czerwca 10. Spis obywateli Województwa Smoleńskiego, którzy znajdowali się na służbie podczas oblężenia Smoleńska przez wojska rosyjskie. / 1655. Spis obywateli, którzy uszli ze smoleńskiego oblężenia. / 1658. Spis spraw Smoleńskich, odesłanych na rozpatrzenie Sejmu. / K s i ę g a d r u g a zawiera a u t e n t y c z n y opis inwentarzowy książek byłego Archiwum Smoleńskiego, przekazanego w Sierpniu 1720 roku zgodnie z decyzją Głównego Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego do prowadzenia przez Smoleńskiego Pisarza Ziemskiego. / T r z e c i a księga jest kopią d r u g i e j”³⁹.

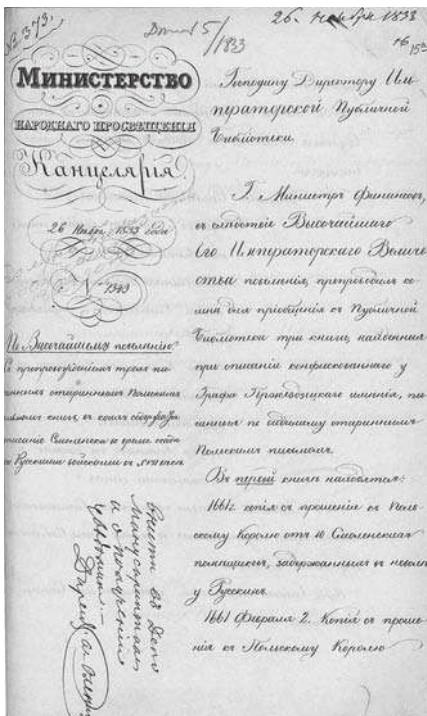
W 1835 r. do CBP dotarły dwie książki nie posiadające dokładnego wskazania miejsca ich poprzedniego przechowywania. 26 kwietnia 1835 r. Minister Oświaty Narodowej pisał do dyrektora Biblioteki: „Mam zaszczyt włączyć [...]

36 Siergiej Siemionowicz Uwarow (1786-1855), hrabia – zastępca ministra oświaty narodowej 1832-1833, pełniący obowiązki ministra 1833-1834, minister oświaty narodowej 1834-1849.

37 Op. 1, 1833, A. 5, „[...] o dostarczonych do Biblioteki z Najwyższego rozkazu książkach i rękopisach”, k. 15a.

38 Karol Dominik Przeździecki (Караль Дамінік Пршээдзецкі) (1780/81-1832)-hrabia; zob.: В. В. Гарбачова, *Удзельнікі паўстання 1830-1831 гг. на Беларусі. Біябібліяграфічны слоўнік*, Мінск 2006, s. 278-279, *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, Мінск 2001, t. 6, ks. 1, s. 12.

39 Op. 1, 1833, A. 5, k. 15a-15b.

5. Rozporządzenie Ministerstwa Oświaty Narodowej z dnia 26.11.1833 do dyrektora Cesarskiej Biblioteki Publicznej. Fragment dokumentu. DDA RBN, F. 1, Op. 1, 1833, A. 5, k. 15a

do Cesarskiej Biblioteki Publicznej, otrzymane przeze mnie od pana Generała feldmarszałka księcia Warszawskiego, hrabiego Paskiewicza Erywańskiego, odnalezione w Warszawie dwie książki: 1. *Polski zielnik Szymona Syrenskiego*, wydany w Krakowie w drukarni Bazylego Skalskiego 1613 r.⁴⁰ i 2. *Metamorphoseon lub Przeobrażenia Owidiusza Nasona*, w tłumaczeniu Jakuba Żebrowskiego⁴¹, wydany tamże w 1636 roku⁴².

7 grudnia tegoż roku CBP otrzymała z Ministerstwa Oświaty Ludowej list o następującej treści: „Główny Dyrektor, który Przewodniczy w Rządowej Komisji Spraw Wewnętrznych i Duchownych oraz Oświecenia Narodowego Kró-

40 Syrenius (Szymon Syrenski), *Zielnik, Herbarzem z ięzyka łacinskiego zowię, to iest Opisanie własne imion, kształtu... y mocy zioł wszelakich drzew... także trunków, syropów... polskiem ięzykiem zebany y na VIII ksiąg rozłożony... przez D. Simona Syrenniusa*. Dokończon ten Zielnik w Krakowie, w drukárni Bazylego Skalskiego, w marcu roku pańskiego 1613, 1540 s. (Estreicher, XXX, 172).

41 P. Owidiusza Nasona *Metamorphoseon, lub Przeobrażenia*. Książ Piętnaście. Przekładania Jakuba Żebrowskiego. W Krakowie, w drukárni Fráncisská Cezárego, roku pańskiego, 1636, 405 s. (Estreicher, XXIII, 535; sygnatura RBN: 7.9.2.53).

42 Op. 1, 1835, A. 3, „[...] o dostarczonych do Biblioteki z Najwyższego rozkazu książkach”, k. 13-13v.

lestwa Polskiego, powiadomił mnie, że była tamtejsza Rządowa Komisja Spraw Duchownych i Oświaty Narodowej proponowała jeszcze w 1819 roku wydanie kolekcji zabytkowych obiektów, znajdujących się w Krakowskiej Katedrze pod tytułem: *Monumenta Regum Poloniae Cracoviensia*, składające się z 24 tablic z ich opisem i ogłosiła prenumeratę za egzemplarz w wysokości 120 złotych. Wydanie tego utworu spotkało się z wieloma trudnościami i dlatego w 1830 roku ledwie zostały skończone same tablice, a opisu do nich w ogóle nie wydano. A 13/25 kwietnia tegoż roku Rada Zarządu postanowiła nie udostępniać tych tablic publiczności, a odesłać je razem z wygrawerowanymi deskami do Biblioteki Cesarskiej⁴³. Raport CBP do Ministerstwa Oświaty Narodowej o otrzymaniu dwóch paczek z tablicami i grawerowanymi deskami datowany jest na 31 grudnia 1835 r. W paczkach znajdowały się 24 miedziane grawerowane deski, wykonane na podstawie rysunków znanego krakowskiego malarza Michała Stachowicza, i 1488 egzemplarzy odciśniętych z nich rycin. Do wymienionego wyżej okólnika Ministerstwa Oświaty Narodowej dołączono trzy wykazy: rysunków M. Stachowicza (było ich 28), wygrawerowanych desek i rycin.

W 1836 r. założono akta dotyczące przekazania do CBP książek skonfiskowanych w Porzeczcu u Kazimierza Wołłowicza⁴⁴. Zawierają one korespondencję między Ministerstwem Oświaty Narodowej, Cesarską Biblioteką Publiczną i Grodzieńską Izbą Skarbową, prowadzoną od 26 września 1836 r. do 30 stycznia 1837 r.⁴⁵ Z dokumentów wynika, że skonfiskowane u Wołłowicza książki (449 tomów) przeznaczano na sprzedaż w publicznym przetargu. Grodzieńska Izba Skarbowa przedłożyła ich wykaz Ministerstwu Finansów, a stamtąd został on przesłany do Ministerstwa Oświaty Narodowej. Przy badaniu wykazu uznano, że część z tych książek jest nieprzydatna dla placówek szkolnych i „niewygodna” do sprzedaży. Z „Najwyższego rozkazu” 162 tomy skierowano do Cesarskiej Biblioteki Publicznej. Z tego księgozbioru do CBP wpłynęło 7 wydań w języku francuskim (8 t.), 8 – w niemieckim (9 t.) i 30 – w polskim (145 t.), wśród nich znajdowały się przestarzałe podręczniki szkolne oraz niepełne komplety wydawnictw periodycznych: „Pamiętnik Warszawski z roku...” i „Dziennik Wileński z roku...”, które stanowiły przytłaczającą większość tomów polskich wydawnictw⁴⁶.

43 *Ibidem*, k. 14-14v.

44 Kazimierz Wołłowicz (Казімір Валовіч) (1779-1849); zob.: В. В. Гарбачова, *Удзельнікі паўстання 1830-1831 гг. на Беларусі...*, s. 77.

45 Op. 1, 1836, A. 26, „[...] o dostarczonych z Najwyższego rozkazu z Grodzieńskiej Izby Skarbowej skonfiskowanych u buntownika Wołłowicza książkach”, 16 k.

46 Zob. L. Kowkiel, *Прыватне księgozbiory na Grodzieńszczyźnie...*, s. 192, И. С. Зверева, *Штрихи к истории личных библиотек Гродненской губернии...*, s. 184-185.

W 1837 r. Wileńska Izba Skarbowa wysłała do Departamentu Majątków Państwowych „książki, skonfiskowane u buntownika Niezabitowskiego”⁴⁷. Departament Majątków Państwowych „na podstawie Najwyższego rozkazu” przekazał je do Ministerstwa Oświaty Narodowej, które skierowało wydawnictwa do CBP. „Bowiem takowe książki zupełnie nie są potrzebne dla Placówek Szkolnych, to kierując je niniejszym razem ze specjalnym opisem do Waszej Ekscelencji, najpokorniej proszę o przekazanie ich do przechowania do Cesarskiej Biblioteki Publicznej”⁴⁸ – pisał S. S. Uwarow do dyrektora Biblioteki 13 czerwca 1837 roku. Spis, sporządzony w języku rosyjskim, przedstawia się następująco: „1. Historia Inflant, wydana w 1750 roku, w Wilnie przez Jana Hylzena – w języku polskim. / 2. Jan ze Świsłoczy, w języku litewskim, w Wilnie 1823 roku, przez Juozapasa Rupejkę. / 3. *Żyd Chrystobójca*, utwór Johanna Schudta, w języku łacińskim, we Frankfurcie nad Menem w 1703 roku. / 4. *O retoryce*, utwór Dekoloniusza (Decolonia, de Colonia), w języku łacińskim w 1796 roku. / 5 i 6. Utwór Fernando De Castro Palao, w języku łacińskim, w 2 tomach w Lugdunum 1644 roku”. Trzy tygodnie później, 5 lipca, przysłano jeszcze jedną książkę: „W uzupełnieniu [...] mam zaszczyt przekazać [...] otrzymany z Departamentu Majątków Państwowych, dostarczony do tegoż przez Wileńską Izbę Skarbową, rejestr wszystkich miast i klasztorów Królestwa Polskiego, opisany wśród książek buntownika Kanonika Niezabitowskiego”⁴⁹. Ze skonfiskowanego u Niezabitowskiego majątku do CBP przekazano zatem 6 książek w 7 tomach. W dokumentach najprawdopodobniej jest mowa o kanoniku Cyprianie Józefie Niezabitowskim⁵⁰, duchownym katolickim, uczestniku powstania, który wyemigrował do Francji. W 1837 r. w Nancy popełnił samobójstwo, chociaż krąży również opinia, że okoliczności śmierci C. J. Niezabitowskiego nie zostały do końca wyjaśnione⁵¹.

47 Op. 1, 1837, A. 9, „[...] o otrzymanych z Najwyższego rozkazu książkach, rękopisach i in.”, k. 7.

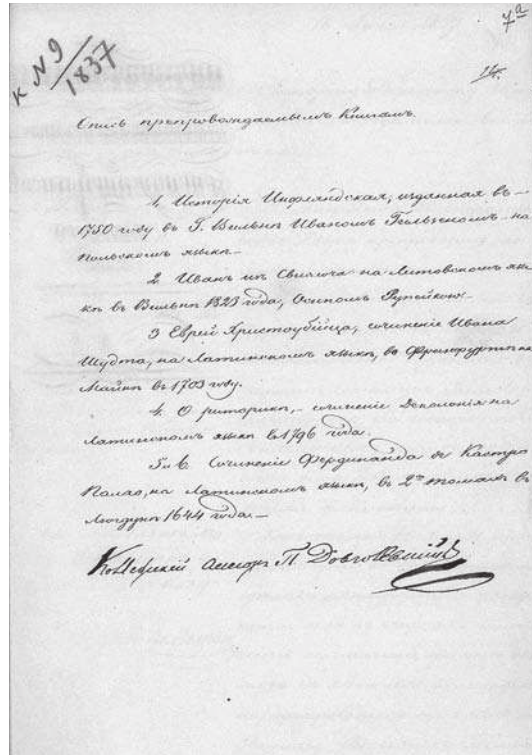
48 *Ibidem*.

49 *Ibidem*, k. 11a.

50 Józef Cyprian Niezabitowski Lubicz (Юзаф Цыпрыян Незабітоўскі) (1779?-1837); zob.: B. B. Гарбачова, *Удзельнікі паўстання 1830-1831 гг. на Беларусі...*, s. 252; T. Венцлова, *Еще раз о родном отечестве. Литва Мицкевича и Мицкевич в Литве*, „Неприкосновенный Запас” 2007, nr 6; zob.: www.intelros.ru/readroom/nz/nz_56/1924-tomas-venclova.-eshhe-raz-o-rodnom.html [dostęp: 6.11.2013]. Wersja angielska *Native Realm Revisited. Mickiewicz's Lithuania and Mickiewicz in Lithuania*, „Krasnogruda” 1998, nr 8; www.pogranicze.sejny.pl/krasnogruda_nr_8_tomas_venclova_native_realm_revisited_mickiewicz_s_lithuania_and_mickiewicz_in_lithuania,1311-1,12316.html [dostęp: 6.11.2013].

51 T. Венцлова, *Еще раз о родном отечестве...*

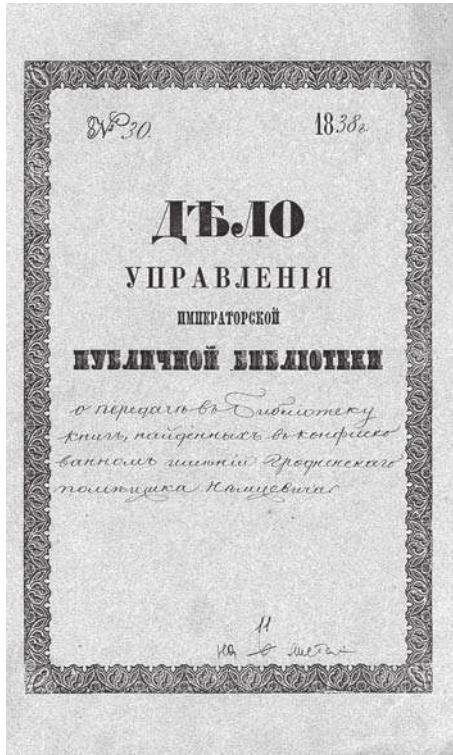
6. Spis książek,
przekazanych do
Cesarskiej Biblioteki Publicznej
z prywatnego zbioru
C. J. Niezabitowskiego. DDA RBN,
F. 1, Op. 1, 1837, A. 9, k. 7a

W 1838 r. założono akta dotyczące przekazania do CBP książek z biblioteki Karola Niemcewicza⁵². Zawierają one dokumenty z okresu od 14 października 1838 r. do 18 września 1843 r. Sam K. Niemcewicz⁵³, uczestnik powstania, po jego stłumieniu uciekł do Francji i mieszkał w Paryżu. Konfiskaty w rodzinnym majątku Niemcewiczów przeprowadzano u jego brata. Wykaz skonfiskowanych w majątku 193 książek Minister Majątków Państwowych przekazał do rozpatrzenia do Ministerstwa Oświaty Narodowej, stamtąd został on skierowany do Komitetu Cenzury Zagranicznej. Pismem z dnia 14 października 1838 r. S. S. Uwarow powiadomił A. N. Olenina, że ze 193 „utworów okazało się 23 zakazanych i 25 chociaż nieznanych Komitetowi, ale sądząc po tytułach, w większej części wątpliwych, a przy tym wśród tych ostatnich trzy zakazane

⁵² Op. 1, 1838, A. 30, „[...] o przekazaniu do biblioteki książek, znalezionych w skonfiskowanym majątku grodzieńskiego ziemianina Niemcewicza”, 11 k.

⁵³ Karol Ursyn Niemcewicz (Караль Урсын Нямцэвіч) (1797-1867); zob.: В. В. Гарбачова, *Удзельнікі паўстання 1830-1831 гг. на Беларусі...*, s. 255, *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, Мінск 1999, т. 5, s. 341, А. А. Гладышчук, *Нямцэвічы. Сапраўдныя гісторыі: гісторыка-дакументальны нарыс*, Мінск 2009, 288 s.

7. O przekazaniu do CBP książek z majątku K. Niemcewicza. Okładka akt. DDA RBN, F. 1, Op. 1, 1838, A. 30

№	Название	Год	№
1	Revue de la guerre de Russie et de l'Allemagne, depuis 1806 jusqu'à 1818	1818	1
2	Revue de la guerre de 1818	1818	1
3	Revue de la guerre de 1818	1818	2
4	Revue de la guerre de 1818	1818	2
5	Revue de la guerre de 1818	1818	2
6	Revue de la guerre de 1818	1818	2
7	Revue de la guerre de 1818	1818	2
8	Revue de la guerre de 1818	1818	2
9	Revue de la guerre de 1818	1818	2
10	Revue de la guerre de 1818	1818	2
11	Revue de la guerre de 1818	1818	2
12	Revue de la guerre de 1818	1818	2
13	Revue de la guerre de 1818	1818	2
14	Revue de la guerre de 1818	1818	2
15	Revue de la guerre de 1818	1818	2
16	Revue de la guerre de 1818	1818	2
17	Revue de la guerre de 1818	1818	2
18	Revue de la guerre de 1818	1818	2

8. Spis książek z biblioteki K. Niemcewicza, przekazanych do CBP. Fragment. DDA RBN, F. 1, Op. 1, 1838, A. 30, k. 2a

przez Warszawski Komitet Cenzury. Ponieważ książki zakazane i nieopiniowane przez Cenzurę nie mogą należeć ani do osoby prywatnej, ani do instytucji szkolnych, to... hrabia Protasow poprosił pana Ministra Majątków Państwowych o nakazanie przesłania wszystkich tych 48 utworów do CBP⁵⁴. Do Biblioteki książki te – 48 tytułów w 96 tomach – przybyły w styczniu 1839 r. Były to głównie wydawnictwa z przełomu wieków XVIII i XIX w języku francuskim, 8 książek – po niemiecku, 14 – po polsku. Po upływie pięciu lat, w 1843 r., z tej samej biblioteki dostarczono jeszcze 7 książek w języku francuskim, trzy z nich – zakazane i cztery – „nieznane cenzurze”⁵⁵. W ten sposób, łącznie do CBP wpłynęło 55 tytułów w 103 tomach z domowej biblioteki Niemcewiczów⁵⁶.

54 Op. 1, 1838, A. 30, k. 1-1v.

55 *Ibidem*, k. 7-9v.

56 L. Kowkiel, *Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie...*, s. 179, И. С. Зверева, *Штрихи к истории личных библиотек Гродненской губернии...*, s. 185-187.

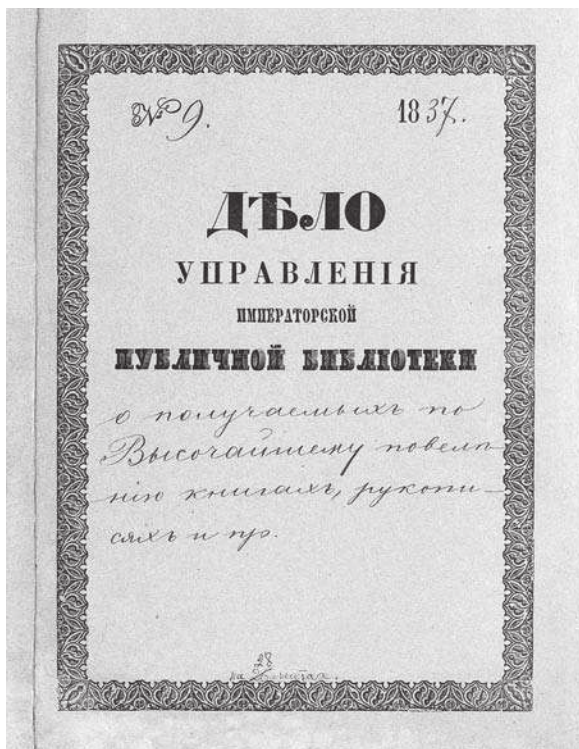
W 1839 r. do CBP przekazano dwa rękopisy z biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, zlikwidowanego dekretem cesarza Mikołaja I z 1 maja 1832 roku. W piśmie przewodnim z 24 lutego 1839 r. S. S. Uwarow informował: „Pan Minister Spraw Wewnętrznych przesławszy do mnie 26 minionego miesiąca stycznia należące do byłego Uniwersytetu Wileńskiego rękopisy, powiadomił jednocześnie, że Jego Cesarska Mość rozkazać raczył rękopisy, zawierające w sobie oficjalne i nieoficjalne materiały z Historii, i rękopisy, w których znajdują się poszczególne utwory historyczne, przekazać do Komisji Archeograficznej, a rękopisy, należące do poezji rodzaju historycznego – do Cesarskiej Biblioteki Publicznej. Wykonując powyższe, rękopisy dwóch pierwszych kategorii przekazałem do oznaczonej Komisji, a rękopisy, należące do poezji rodzaju historycznego: 1) *Elogia Episcoporum Wilnensium, auctore Petro Coyalovicz, in 4°*, na 96 str., i 2) *Uwagi pod Panowaniem Stanisława Augusta Króla Polskiego, przez Marcina Molskiego, 4° st. 73 mam zaszczyt przekazać [...] do [...] Biblioteki Publicznej, i o ich odbiorze pokornie proszę nie pozostawić bez Pańskiego [...] powiadomienia*”⁵⁷. Powiadomienie CBP o otrzymaniu tych rękopisów datowane jest na 27 marca 1839 r.⁵⁸

W 1840 r. z Petersburskiej Komisji Archeograficznej przekazano 19 akt z XVII w. „Przywilejów Królów Polskich”⁵⁹. Spis akt sporządzony jest w języku rosyjskim i zawiera „Przywileje...” królów: Władysława IV, Jana Kazimierza, Michała Korybuta, Jana III Sobieskiego, Augusta III i Stanisława Poniatowskiego. Tych 19 rękopiśmiennych dokumentów należy do liczby akt, wyselekcjonowanych w Kijowskiej Izbie Skarbowej w celu przekazania do CBP w 1837 r. Pismem z 8 czerwca 1837 r. Uwarow informował A. N. Olenina: „Minister Wojny powiadomił mnie, że pułkownik Sztabu Generalnego Kamiński, oddelegowany z Najwyższego rozkazu do Kijowa w celu przeprowadzenia selekcji przechowywanych w tamtejszej Izbie Skarbowej dawnych dokumentów, przedstawiając teraz krótki przegląd całego Archiwum, doniósł, że dokumenty te, po posegregowaniu, zostały już przekazane do Kijowskiej Akademii Duchownej, zgodnie z propozycją nieboszczyka Metropolity Jewgienija, który, biorąc pod uwagę zły stan zachowania dokumentów i projektów, przewidywał trudności przy przewozie do sankt-petersburskich archiwów; po złożeniu zaś raportu o tym Jego Cesarskiej Mości, Najjaśniejszy Monarcha rozkazać raczył: wybrać ze wspomnianych dokumentów te, które najle-

57 Op. 1, 1839, A. 3, „[...] o otrzymanych książkach, rękopisach i in. z Najwyższego rozkazu”, k. 6a-6av.

58 *Ibidem*, k. 6b.

59 Op. 1, 1840, A. 1, „[...] o dostarczonych do Biblioteki z Najwyższego rozkazu książkach”, k. 4a-4r.

9. Okładka akt. DDA RBN, F. 1, Op. 1, 1837, A. 9

piej się zachowały i mają przy tym własnoręczne podpisy osób panujących i innych ważnych osobistości, w celu przekazania ich do Cesarskiej Biblioteki Publicznej, a zbyt zniszczone pozostawić zgodnie z propozycją świętej pamięci metropolity kijowskiego Jewgienija w tamtejszej Akademii Duchownej. W wyniku tego hrabia Czernyszow, powiadomiwszy o tym p. Ober-Prokuratora Synodalnego, zlecił Departamentowi Sztabu Generalnego nakazać pułkownikowi Kamieńskiemu zarówno wyselekcjonowanie godnych uwagi dokumentów, jak i opakowanie dla należytego ich dostarczenia najemnymi końmi z Kijowa do Sankt-Petersburga. Tę informację mam zaszczyt przekazać Waszej Ekscelencji do wiadomości⁶⁰. W następnym roku listem z 24 września Ministerstwo Oświaty Narodowej powiadomiło kierownictwo CBP, że dokumenty „zostały dostarczone w październiku minionego roku do Ministerstwa Oświaty Narodowej, i zarządzeniem Pana Zarządcy Ministerstwa, w tym samym czasie wpłynęły do Komisji Archeograficznej, po rozpatrzeniu przez którą, będą dostarczone zgodnie z przynależnością do Biblioteki Publicznej⁶¹”.

60 Op. 1, 1837, A. 9, k. 5-5v.

61 Op. 1, 1840, A. 1, k. 21-21v.

Rozporządzenie o przekazaniu rękopisów do Komisji Archeograficznej miało związek z tym, że w 1838 r. Komisja przystąpiła do przygotowań do wydania w językach obcych dokumentów dotyczących historii Rosji. Liczne księżnice, w tym również CBP, przekazywały do Komisji rękopisy zamówione przez nią w czasie prowadzonych prac. W 1839 r. na członka i redaktora naczelnego Komisji Archeograficznej powołany został kustosz Działu Manuskryptów CBP A. Ch. Wostokow (bez rezygnacji ze służby w CBP). W związku z tym, w 1840 r., Komisja Archeograficzna przekazała do CBP 19 wyżej wspomnianych akt: „z powodu powołania na Naczelnego jej Redaktora bibliotekarza Cesarskiej Biblioteki Publicznej Radcy Kolegialnego Wostokowa i jego prac nad przygotowaniem do wydania zagranicznych akt w tejże Bibliotece, [...] z liczby dostarczonych z Najwyższego rozkazu przez Pana Ministra Wojny z 2 października 1837 roku [...] 230 akt Kijowskiej Izby Skarbowej”⁶². Tak więc, z 230 akt do CBP przekazane został 19. Pozostałych 211 akt, najprawdopodobniej, pozostało w Komisji Archeograficznej, ponieważ nie udało się odnaleźć dokumentów o ich przejściu do CBP.

W 1843 r. generał-major von Bradke, naczelnik 5 okręgów Kijowskiej i Podolskiej Osady Wojskowej, przesłał do Biblioteki 92 rękopisy. W piśmie przewodnim z 30 listopada 1843 r. poinformował Zarząd Biblioteki, że wysłał rękopisy z polecenia „Inspektora Rezerwowej Kawalerii [...], przekazanego do mnie z nadpisem Dowódcy Połączonego Korpusu Artyleryjskiego Generała od Artylerii Gersztencwejga [...] Spis akt i dokumentów, pozostałych po byłych polskich buntownikach, przechowywanych w okręgowych Sztabach [...] powierzonej mi Osady Wojskowej, zarówno jak same dokumenty i akta, dotyczące Archeologii i Historii w specjalnym pakunku pod literą A, przy niniejszym do onej Biblioteki przekazując, mam zaszczyt najpokorniej prosić o odbiorze zaszczyć mnie powiadomieniem”⁶³. W materiałach znajduje się spis przekazanych dokumentów, sporządzony w języku rosyjskim. Zawiera on akta i dokumenty od XV do początku XVIII w. o charakterze majątkowym (prawo posiadania ziemi, handlu, prawa dziedziczne itp.) z archiwów rodzinnych Czartoryskich (Międzybóż skonfiskowano w 1831), Sobańskich (Ładyżyn skonfiskowano w 1832), Potockich (Humań skonfiskowano w 1834). Potwierdzenie CBP o otrzymaniu wymienionych dokumentów datowane jest na 30 grudnia tego samego roku. Przy porównywaniu otrzymanych akt ze spisem wykryto brak „Reskryptu do Królewskiego Starosty Letyczewskiego o udziale w rozgraniczeniu jego ziem od majątku Międzyborskiego z 18 sierpnia 1777 roku, pisanego na papierze po

⁶² *Ibidem*, k. 4a.

⁶³ Op. 1, 1843, A. 6, „[...] o dostarczonych do Biblioteki z Najwyższego rozkazu książkach i rękopisach”, k. 7-7v.

łacinie z pieczęcią Państwową”⁶⁴. Dokument ten był dosłany później, potwierdzenie o jego otrzymaniu w CBP datowane jest na 4 marca 1844 r.

W 1844 r. założono akta „Zarządu Cesarskiej Biblioteki Publicznej o dostarczonych książkach i rękopisach, znalezionych w skonfiskowanych majątkach różnych osób”⁶⁵. Akta te otwiera pismo Ministra Oświaty Narodowej z 20 stycznia 1844 r. do dyrektora CBP D. G. Buturlina⁶⁶ o następującej treści: „Proponując jednocześnie Panu Kuratorowi Kijowskiego Okręgu Szkolnego wydać polecenie o przekazaniu do Cesarskiej Biblioteki Publicznej ze specjalnym rejestrem zakazanych i nieznanych Cenzurze książek, które znalazły się w skonfiskowanych u Ziemianina Michałowskiego bibliotece, mam zaszczyt powiadomić o tym Waszą Ekscelencję”⁶⁷. W aktach znajdują się też dokumenty o skonfiskowanych w powiecie łuckim guberni wołyńskiej prywatnych bibliotekach hrabiego Narcyza Olizara⁶⁸ i generała Benedykta Kołyszko⁶⁹. W liście Ministerstwa Oświaty Narodowej, wysłanym na adres Biblioteki, zawiadamia się: „Przy podziale przekazanych z Najwyższego rozkazu do Ministerstwa Oświaty Narodowej przypisanych niewątpliwie do skarbu państwa w skonfiskowanych majątkach Rafałowce i Sewrukach [sic!] guberni wołyńskiej książek, w 1841 roku wydano polecenie, żeby utwory, uznane przez Cenzurę za zakazane lub wątpliwe i zawierające miejsca nieprzychylne oraz nieznanie Cenzurze, przekazane były na przechowywanie do Cesarskiej Biblioteki Publicznej”⁷⁰. Po eksperytyzie cenzury drogą urzędową zostało wysłane rozporządzenie o przekazaniu do CBP zakazanych i nieznanych cenzurze wydawnictw z tych księgozbiorów. Do Biblioteki nadeszły one w 1844 r. Listem z 8 czerwca etatowy inspektor Łuckiej Powiatowej Szkoły Szlacheckiej poinformował Zarząd CBP: „W ramach wykonania polecenia Pana Dyrektora szkół guberni Wołyńskiej z 23 września 1843 r. za nr 513, z liczby książek skonfiskowanych u buntowników Olizera [sic!] i Kołyszko we w. Rafałowce i Sewrukach [sic!], przeznaczone przez Wyższe władze książki dla Cesarskiej Biblioteki Publicznej 510 tytułów w 948 tomach, w t r z y d z i e s t u pakach ze spisem tychże, przekazując do Cesarskiej Biblioteki Publicznej, najpokorniej proszę, po otrzymaniu drogą pocztową wszystkich 30 pak książek, nie pozostawić mnie bez powiadomienia”⁷¹.

64 *Ibidem*, k. 20.

65 Op. 1, 1844, A. 11, 29 k.

66 Dmitrij Pietrowicz Buturlin (1790-1849) – dyrektor CBP w latach 1843-1849.

67 Op. 1, 1844, A. 11, k. 1.

68 Narcyz Olizar (1794-1862), hrabia.

69 Benedykt Kołyszko (1780-1834), generał.

70 *Ibidem*, k. 26-26v.

71 *Ibidem*, k. 3.

Jak widać z przytoczonych cytatów, dokumenty zawierają błędy w pisowni imion własnych i nazw geograficznych. Wiadomo, że majątek generała B. Kołyszko (w dokumentach – Kołysko, ta forma pisowni spotykana jest w literaturze) znajdował się w Serwukach guberni wołyńskiej (w dokumentach – Serwuki). Hrabia N. Olizar (w dokumentach – Olizer), zgodnie z przytoczonym źródłem, posiadał majątek we wsi Rafałówka. Z powodu skąpych wiadomości przytoczonych w dokumencie o ziemianinie Michalskim, nie udało się ustalić jego tożsamości. Katalog przekazanych Bibliotece materiałów drukowanych zawiera przytoczoną wyżej liczbę tytułów i tomów (wydań, numerów) książek i periodyków, bez ścisłego ich przypisania do byłych właścicieli. Ma on podwójną numerację: w pierwszej rubryce – zwykła porządkowa, w drugiej – numery z pełnych opisów sekwestrowanych bibliotek Michalskiego, Kołyszki i Olizara. Katalog został sporządzony różnymi charakterami pisma i zawiera krótkie bibliograficzne opisy wydawnictw, przeważnie z XVIII w., w ich własnych językach, z przewagą francuskiego, niemieckiego i włoskiego. Uwzględniono w nim także niewielką liczbę wydawnictw w językach łacińskim, polskim i rosyjskim. Potwierdzenie przez CBP otrzymania „30 paczek z książkami” i zgodności ich zawartości z katalogiem przewodnim datowane jest na 11 września 1844 r.⁷²

Z historią konfiskat związany jest również znajdujący się w aktach list z 20 października 1844 r. S. S. Uwarowa do dyrektora CBP: „Dla komisji, która poprawiała tłumaczenie Statutu Litewskiego, były wypożyczone z bibliotek niektórych, teraz już zlikwidowanych, instytucji szkolnych Ministerstwa Oświaty Narodowej, książki: 1) Statut W. X. Litewskiego, 1744; 2) Statut W. X. Litewskiego w języku rosyjskim, wyd. 1588 r.; 3) Statut W. X. Litewskiego, 1693, 1619, 1614 (trzy książki) i 4) O Statucie Litewskim, przez J. B. Linde, Warsz. 1816. Mając zaszczyt przekazać przy niniejszym do Waszej Ekscelencji wyżej oznaczonych sześć książek, najpokorniej proszę o wydanie polecenia przekazania onych do Cesarskiej Biblioteki Publicznej”⁷³. Potwierdzenie CBP dotyczące otrzymania Statutów zostało wysłane do Ministerstwa Oświaty Narodowej 25 października 1844 r.⁷⁴

W 1845 r. założono „Akta Zarządu Cesarskiej Biblioteki Publicznej o dostarczenie do niej książek, skonfiskowanych w guberni wołyńskiej u hrabiego Grocholskiego, księży Zielińskiego i Pawłowskiego, u Ewy Felińskiej i w majątku Czackiego”⁷⁵. Akta otwierają trzy zawiadomienia Ministerstwa Oświaty Narodowej. W pierwszym, z 12 lipca 1845 r., S. S. Uwarow zawiadamia D. P. Buturlina,

72 *Ibidem*, k. 2.

73 *Ibidem*, k. 24-24v.

74 *Ibidem*, k. 25.

75 Op. 1, 1845, A. 18, 17 k.

że polecił naczelnikowi Kijowskiego Okręgu Szkolnego wydać rozporządzenie o przekazaniu do CBP „ze specjalnym rejestrem nieznanymi cenzurze książek, skonfiskowanych w guberni wołyńskiej u osób, oskarżonych o spisek, wykryty w 1838 roku”⁷⁶. W dokumencie tym mowa jest o spisku Szymona Konarskiego⁷⁷. W drugim zawiadomieniu, z 28 lutego 1846 r., informuje się, że kierującemu Kijowskim Okręgiem Szkolnym zaproponowano wydać rozporządzenie o przekazaniu do CBP „ze specjalnym rejestrem zakazanych i nieznanymi cenzurze książek, skonfiskowanych w guberni wołyńskiej w majątku Sudyłkowie po śmierci hrabiego Jana Grocholskiego”⁷⁸. Trzecie zawiadomienie, z 10 maja 1846 r., podaje do wiadomości dyrektora CBP, że Kuratorowi Kijowskiego Okręgu Szkolnego zaproponowano „wydać rozporządzenie o przekazaniu do Cesarskiej Biblioteki Publicznej ze specjalnym rejestrem zakazanych i nieznanymi cenzurze książek, skonfiskowanych w guberni wołyńskiej, powiecie dubieńskim, w majątku boremelskim ziemianina Michała Czackiego”⁷⁹. W ciągu następnych kilku lat Kijowski Okręg Szkolny nie podejmował żadnych działań. W 1850 r. następny dyrektor Biblioteki, Modest Andrejewicz Korff⁸⁰, przypomniał kijowskiemu generał-gubernatorowi Bibikowowi⁸¹ o niewykonanych zobowiązaniach. W zapytaniu z 19 marca tegoż roku pisał on m.in.: „Ponieważ wyżej wymienionych książek dotychczas do Biblioteki nie dostarczono, to ja uważam za obowiązek prosić Waszą Ekscelencję o zaszczycenie mnie powiadomieniem o tym, jakie były następstwa powyższych rozporządzeń Ministerstwa Oświaty Narodowej i jakie zechcecie podjąć działania dla ich wykonania”⁸². W maju tegoż roku z Kijowskiego Okręgu Szkolnego otrzymano przesyłkę z wydawnictwami wraz ze spisem przewodnim zatytułowanym: „Spis książek, przeznaczonych dla Cesarskiej Biblioteki Publicznej, skonfiskowanych u spiskowców hrabiego Gro-

76 *Ibidem*, k. 1.

77 Szymon Konarski (1808-1839) – od 1836 r. prowadził czynną agitację, tworzył komórki rewolucyjnego Związku Ludu Polskiego na Białorusi, Litwie, Ukrainie, w 1839 r. stracony w Wilnie; zob.: H. Mościcki, *Szymon Konarski*, Warszawa 1949, A. Barszczewska, *Szymon Konarski*, Warszawa 1976, С. Л. Луговцева, „Заговор Конарского” и его организатор на страницах следственного дела 1838-1839 гг., „Российские и славянские исследования” 2010, nr 5; www.rsijournal.net/zagovor-konarskogo-i-ego-organizator-na-stranicax-sledstvennogo-dela-1838-1839-gg/ [dostęp: 6.11.2013].

78 Op. 1, 1845, A. 18, k. 2.

79 *Ibidem*, k. 3.

80 Modest Andrejewicz Korff (1800-1876), baron (od 1872 r. hrabia) – dyrektor CBP w latach 1849-1861.

81 Dmitrij Gawriłowicz Bibikow (1792-1870) – generał-gubernator kijowski, wołyński i podolski w latach 1837-1852.

82 Op. 1, 1845, A. 18, k. 4-4v.

cholskiego, księży Zielińskiego i Pawłowskiego oraz u Ewy Felińskiej⁸³. Wśród osób zamieszanych w sprawie Konarskiego przewijali się J. Zieliński (skazany na katorgę), T. Pawłowski i E. Felińska⁸⁴ (zesłani na osiedlenie na Syberii). Pisarka Ewa Felińska – „jedna z wybitnych polskich kobiet XIX w.”⁸⁵ była dobrze znana. Nawiasem mówiąc, do czasu nadejścia do CBP skonfiskowanych ksiązek, jej syberyjskie zesłanie już się skończyło. O księżach J. Zielińskim i T. Pawłowskim informuje W. A. Diakow. Odnotowuje on, że: Na temat składu Stowarzyszenia Ludu Polskiego w Królestwie Polskim („Świętokrzyżowców”) istnieje dość bogata specjalna literatura. Z badaniem «konarszczyzny» na obszarze Litwy, Białorusi i Ukrainy sprawy wyglądają trochę gorzej. W obecnych czasach ze źródeł znajdujących się w polu widzenia udało mi się wydobyć dodatkowo nazwiska 13 osób duchownych, które w taki czy inny sposób związane były z konspiracją tamtych lat”, i wśród nich wymienia Tuburcjusza Pawłowskiego i Juliana Zielińskiego⁸⁶. Co się tyczy hrabiego Jana Grocholskiego⁸⁷, zmarł on w 1831 r. Majątek Grocholskich w Sudyłkowie najprawdopodobniej był skonfiskowany w związku z tym, że syn Jana Grocholskiego, Rafał,⁸⁸ brał udział w powstaniu listopadowym 1830 r., a potem ukrywał się przed prześladowaniami we Florencji.

Spis przysłanych do CBP ksiązek zawiera 43 tytuły w językach francuskim i polskim. Jednego z nich, jak wyjaśniło się z następnymi dokumentów w aktach, zabrakło⁸⁹. W „Spisie” pod numerem 40 czytamy bowiem: „Książka bez tytułu, napisana zresztą ołówkiem: *O wznowieniu się*, [sic!] in 8°, 254 strony, destruk”⁹⁰. Ponad jedna trzecia wydawnictw odnotowana jest w tym „Spisie” jako materiały z usterkami: „bez początku”, „bez autora i tytułu”, „bez roku i miejsca wydania”, „bez początku i końca”, „destruk” itp., np. wydawnictwo pod nr. 41 opisano

83 Op. 1, 1845, A. 18, k. 6.

84 Ewa Felińska (1793-1859).

85 *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*, Санкт-Петербург 1890, t. 69, s. 435.

86 В. А. Дьяков, *Карательная политика царизма по отношению к католическому духовенству (1832-1855)*, w: *Katolicyzm w Rosji i prawosławie w Polsce (XI-XX w.) = Католицизм в России и православие в Польше (XI-XX вв.)*, kom. red. J. Bardach [et al.], Warszawa 1997, www.krotov.info/history/19/1840/dyakov1996.htm [dostęp: 6.11.2013].

87 Jan Grocholski, hrabia (Jan Duklan Grocholski h. Syrokomla) (1762-1831); zob.: www.grocholski.pl/historia-rodu [dostęp: 6.11.2013].

88 Rafał Grocholski (1798-1848? 1850?), *ibidem*; zob. także: R. Aftanazy, *Sudyłków*, w: *idem, Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, wyd. 2, t. 1-11, Wrocław 1991-1997, t. 5: *Województwo wołyńskie*, s. 487.

89 Op. 1, 1845, A. 18, k. 8.

90 *Ibidem*, k. 6v.

jako: „Książka w języku polskim, zaczynająca się od 17 strony: akt I, scena III, in 8°, vol. 1, destrukta, bez okładek”⁹¹. Opisy sporządzono zwięzłe, ze skróconymi tytułami. Wydawnictwa wielotomowe i ciągłe często występują jako wydania odrębne lub tomy. Na przykład, z dwutomowego wydawnictwa utworu francuskiego historyka i kaznodziei Louisa Maimbourga do CBP przekazano drugi tom. W spisie figuruje on pod nr. 11 i opisany jest w następujący sposób: „Histoire de l'hérésie des iconoclastes, par Louis Maimbourg. Paris, 1675 in 8°, t. 2”⁹². Z trzytomowego wydawnictwa prac hrabiego Cataneo (w spisie nr 14) „Oeuvre du compte de Cataneo tom second et troisieme [sic!]. A Berlin MDCCLVI in 12”⁹³ przysłano drugi i trzeci tom. Pod nr. 3 w spisie figurują „Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk 1802, 3 tomy in 8°. Bez autora”⁹⁴, tzn. – 3 egz. pierwszego tomu wydawnictwa, które zaczęło wychodzić w 1802 roku. Takie niepełne komplety wydawnictw wielotomowych i ciągłych stanowią około jednej trzeciej całej partii. Przeważają wydawnictwa przełomu wieków XVIII i XIX. Brak jest wskazania, z czyich właściwie zbiorów zostały wyjęte te druki. Łącznie z wymienionych powyżej bibliotek prywatnych do CBP wpłynęły 42 tytuły w 50 tomach. W zawiadomieniu Kijowskiego Okręgu Szkolnego z 5 maja 1850 r. nie podano ich łącznej liczby w tomach i tytułach. Rozporządzenie wykonywano najwidoczniej w pośpiechu, żeby tylko złożyć sprawozdanie.

24 czerwca 1850 r. do CBP zostało wysłane zawiadomienie z Powiatowej Szkoły Szlacheckiej Kijowskiego Okręgu Szkolnego, w którym inspektor szkolny informował „o wysyłce do Publicznej Cesarskiej Biblioteki wszystkich zakazanych i nieznanych Cenzurze książek z biblioteki, skonfiskowanej w majątku ziemianina Michała Czackiego⁹⁵ i przekazanej do uporządkowania i przechowywania [...] do Łuckiej Szkoły Szlacheckiej”⁹⁶. Dalej informował, że wysłała przeznaczone dla CBP książki w jedenastu pakach, z rejestrem, zawierającym 236 tytułów w 351 tomach. Boremelski majątek M. Czackiego został skonfiskowany za udział jego gospodarza w powstaniu listopadowym 1830 r. Rejestr przekazanych książek, z niewielkimi wyjątkami (jedna książka w języku angielskim, jedna – w niemie-

91 *Ibidem*, k. 7.

92 *Ibidem*, k. 6; L. Maimbourg, *Histoire de l'hérésie des iconoclastes et de la translation de l'Empire aux François*, ouvrage divisé en deux tomes, seconde éd., revu par l'auteur, Paris: Sébastien Mabre-Cramoisy, 1675, t. 2, 390 p. et la table. Format 4°, a nie 8°, jak podano w spisie (sygnatura RBN 12.38.9.36).

93 *Ibidem*; Giovanni Cattaneo, *Oeuvres du comte de Cataneo*, Berlin: Ch. Frederic Voss, 1756, t. 1-3, format 8°, a nie 12°, jak podano w spisie.

94 *Ibidem*; „Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk” Warszawa 1802-1830, t. 1-21.

95 Michał Czacki (1797-1860).

96 Op. 1, 1845, A. 18, k. 10-10v.

ckim, trzy – we włoskim), składa się z wydawnictw francuskich. Opisy sporządzono bardzo krótkie, nigdzie nie podano metryki książek (miejsce, rok wydania), liczby stron. Jedynym uściśleniem w tych opisach są numery tomów wydawnictw wielotomowych. Na przykład zapis w rejestrze pod numerem 183: „Oeuvre de Voltaire (tom 19)”⁹⁷. Prawdopodobnie, właśnie 19. tom z jakiegoś wydania dzieł Woltera był zakazany przez cenzurę. Sądząc po tytułach, w skład przekazanych wydawnictw weszły dzieła z zakresu z literatury historycznej i filozofii oraz niewielka liczba wydawnictw informacyjnych. W rejestrze podana jest podwójna numeracja: w pierwszej rubryce wpisano numer z ogólnego spisu skonfiskowanej biblioteki, w drugiej – liczbę porządkową wydawnictw przekazanych do CBP. Podczas odbioru książek ujawniono brak dwóch, figurujących w rejestrze: pierwszego tomu wydawnictwa, zapisanego pod nr. 145/20 „Considerations morales et politiques” i jedynej książki w języku angielskim figurującej w rejestrze pod nr. 567/188 „The polish partition illustrated in seven Dramatish” [sic!]⁹⁸.

Na zapytanie CBP o te wydawnictwa Inspektor Łuckiej Szkoły Szlacheckiej odpowiedział, że oba zostały wpisane do rejestru błędnie: pierwszej książki nie było od początku, od przybycia skonfiskowanej biblioteki do szkoły, a wydawnictwo angielskie „wśród innych skonfiskowanych książek, wydrukowanych w języku angielskim, zostało przeznaczone przez Pana Ministra Oświaty Narodowej dla Biblioteki Uniwersytetu św. Włodzimierza”⁹⁹. W związku z tym poprosił o wyłączenie tych książek z rejestru. W ten sposób, ze skonfiskowanej biblioteki M. Czackiego do CBP według liczby tytułów wpłynęły 234 wydawnictwa w 349 tomach. Ta odpowiedź Inspektora Łuckiej Szkoły Szlacheckiej, datowana na 15 września 1850 r., zamyka niniejsze akta.

Łącznie, według przytoczonych powyżej dokumentów, za okres od 1832 r. do 1850 r. z prywatnych bibliotek byłych powstańców w CBP znalazło się ponad 240 rękopisów i około 2920 tytułów w ok. 11 350 tomach materiałów drukowanych – książek, wydawnictw ciągłych i periodyków. Główna ich część przypada na bibliotekę dereczyńską Sapiechów i puławską Czartoryskich. 901 tytułów w 1627 tomach stanowiły wydawnictwa zakazane przez cenzurę. Do tego należy dodać 1488 egzemplarzy 24 rycin. Materiały rękopiśmienne zostały przekazane do Działu Manuskryptów CBP. Wydawnictwa nie zakazane przez cenzurę, rozdzielono między branżowe działy Biblioteki. Wszystkie wydawnictwa za-

⁹⁷ *Ibidem*, k. 10bv.

⁹⁸ Theophilus Lindsey (1723-1808), *The polish partition illustrated; in seven dramattick dialogues, or, conversation pieces, between remarkable personages, published from the mouths and actions of the interlocutors*, by Gotlieb Pansmouzer, the Baron's nephew, London: printed for P. Elmsly, opposite Southampton-Street, in the Strand, [1773].

⁹⁹ *Ibidem*, k. 12v.-13.

kazane przez cenzurę z wymienionych bibliotek prywatnych pierwotnie były zgromadzone w dziale specjalnym (*специальной*) CBP. W połowie lat 50. XIX w. wydawnictwa w językach obcych zostały przeniesione z „dyscypliny przechowywania specjalnego” do zbiorów otwartych i tak samo zostały rozdzielone między działy biblioteki.

Warto zwrócić uwagę, że znaczna część otrzymanych wydawnictw wyraźnie uzupełniła Dział Dubletów Biblioteki. Zebrane w jednym miejscu, stworzyły duży zasób dubletów, trypletów itd. Liczbę niektórych wydawnictw liczono w setkach egzemplarzy, na przykład z biblioteki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w dużej liczbie egzemplarzy (od 300 i więcej) były dostarczone do CBP nakłady tomów „Roczników Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk”, które się nie rozeszły. Poszczególne tomy tego wydawnictwa znajdowały się w skonfiskowanych bibliotekach prywatnych. Wśród przejętych egzemplarzy było wiele wydawnictw wadliwych, przestarzałych podręczników szkolnych i spisanej z czasem na straty „makulatury”. „Wszystkie te nabytki, znaczne ilościowo, w stosunku do wartości i rzadkości książek, niczego wyjątkowego Bibliotece nie dodały”, – pisał jeden z autorów szkicu historycznego *Императорская Публичная библиотека за сто лет, 1814-1914*, Санкт-Петербург 1914, s. 110 (Cesarska Biblioteka Publiczna w ciągu stu lat, 1814-1914).

Dział Dubletów CBP pełnił funkcję wymiennego i zapasowego zbioru Biblioteki. W późniejszym czasie wydawnictwa tego zbioru wykorzystywane były do wymiany krajowej i międzynarodowej, część z nich, być może, została sprzedana na aukcjach przeprowadzanych przez CBP w połowie XIX w.¹⁰⁰ Znany jest również przypadek zniszczenia nadmiarów egzemplarzy literatury zakazanej¹⁰¹. Zasadnicza część dubletów została rozdzielona bezpłatnie między biblioteki i instytucje naukowe Imperium Rosyjskiego.

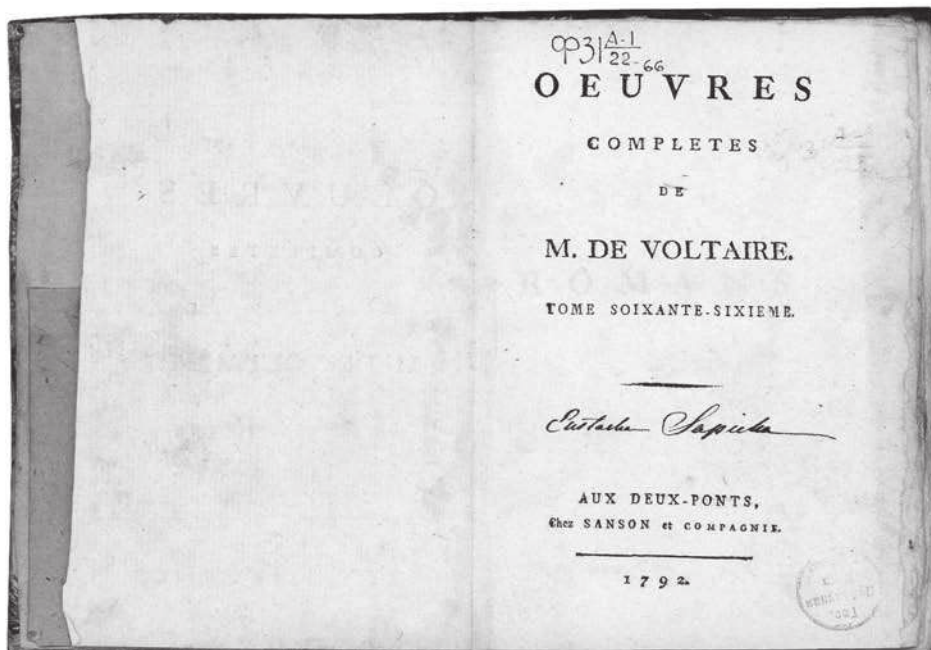
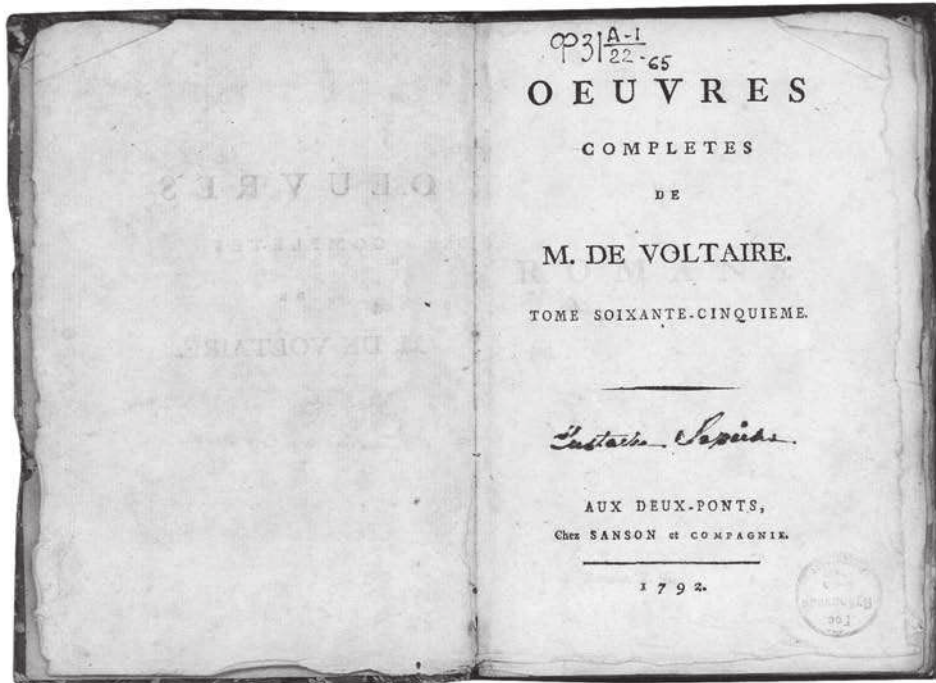
Jeszcze trwały procedury sekwestracji i przekazywania do CBP skonfiskowanych wydawnictw, a już rozpoczął się proces zwrotu przejętych zbiorów. W 1840 r. i 1842 r. z CBP do Warszawy wysłano dla Warszawskiego Okręgu Szkolnego w sumie 24 540 wydawnictw¹⁰².

W aktach pod powtarzającym się tytułem: „[...] o darowanych przez CBP różnym miejscom i osobom książkach”, w sprawozdaniach Działów i zbiorczych

100 Zob. И. С. Зверева, *Штрихи к истории личных библиотек Гродненской губернии...*, s. 187-190.

101 И. С. Зверева, *О судьбе нескольких варшавских изданий начала XIX века в Императорской Публичной библиотеке в Санкт-Петербурге*, w: *Кsiążka ponad podziałami: materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej*, Lublin 16-18 listopada 2004, pod red. A. Krawczyka, Lublin 2007, s. 219-226.

102 Оп. 1, 1840, А. 15, 23 к., 1842, А. 6, 6 к.

10. Voltaire, *Oeuvres complètes*, Deux-Ponts: Sanson et Compagnie, 1792, t. 65-66. Karty tytułowe z napisem „Eustache Sapiéha”

sprawozdaniach CBP znajduje się bogaty materiał, charakteryzujący ten kierunek działalności Biblioteki. W 1859 r. odnotowano: „[...] w ostatnim czasie bezpłatnie wydano z jej zasobów dość znaczną ilość książek dla bibliotek: Archangielskiej, Piatigorskiej, Odesskiej, Kerczeńskiej, Zimienkowskiej, Warszawskiej Akademii Medycznej i in.”¹⁰³. W 1860 r. przekazano 208 utworów do Kijowskiego Okręgu Szkolnego i 176 – do Gimnazjum Mohylewskiego¹⁰⁴. W 1862 r. założono akta „[...] o przekazaniu z Najwyższego rozkazu do Biblioteki Warszawskiej różnego rodzaju utworów spośród dubletów [...]”, w których jest mowa o tym, że do Warszawy wysłano 17 000 tomów w 81 skrzyniach¹⁰⁵. W tym samym roku przekazano do „Muzeum Starożytności w Wilnie” 1500 tytułów utworów w 1962 tomach¹⁰⁶. W 1865 r. Wileńska Komisja Archeograficzna i Muzeum Starożytności otrzymały z CBP utwory Pierre’a Bérone’a, a Wileński Okręg Szkolny na prośbę jego Kuratora, – „niektóre dublety starodruków w języku staro-cerkiewnosłowiańskim”¹⁰⁷. Duże partie książek wydzielane były dla Uniwersytetu Warszawskiego, stowarzyszeń „Polski Sokół”, Polskiego Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury, znajdujących się w Petersburgu¹⁰⁸ i in. Można przytoczyć mnóstwo takich przykładów. Uzupełnianiem zasobów bibliotek i księżnic różnych instytucji kraju CBP zajmowała się w ciągu całej drugiej połowy XIX w. aż do 1917 r. Jednak masowy odpływ z Biblioteki interesujących nas wydawnictw i rękopisów, którym jest poświęcony niniejszy przegląd, nastąpił podczas ich zwrotu Polsce na warunkach Ryskiego traktatu pokojowego z 1921 r.¹⁰⁹

Po wszystkich licznych przemieszczeniach zasobów książkowych pozostaje mało szans na znalezienie w zbiorach RBN wydawnictw z wymienionych w przeglądzie prywatnych księgozbiorów. Jednak, cztery książki udało się odnaleźć: jest to drugi tom dzieł Louisa Maimbourga¹¹⁰, polskie tłumaczenie *Metamorfoz* Owidiusza¹¹¹ i dwa tomy ze „Zbioru dzieł wszystkich” Woltera¹¹². Książka Maimbourga posiada tekturową brązową oprawę, na jej

103 Op. 1, 1859, A. 14, k. 30-31v.

104 Op. 1, 1860, A. 6, k. 5.

105 Op. 1, 1862, A. 37, 14 k.

106 Op. 1, 1863, A. 30, k. 5v.

107 Op. 1, 1865, A. 31, k. 18, 21-22.

108 Op. 1, 1908, A. 104; 1910, A. 89; 1911, A. 51; 1912, A. 15; 1916, A. 9, 24, 88, 119.

109 М. Д. Моричева *Библиотека Залуских и Российская национальная библиотека*, Санкт-Петербург 2001, s. 214.

110 Zob. wyżej przypis 92.

111 Zob. wyżej przypis 41.

112 M. de Voltaire, *Oeuvres complètes*, Deux-Ponts: Chez Sanson et comp., 1792, t. 65-66 (sygnatura RBN: F 31 A-1/22/65-66).

11. Voltaire, *Oeuvres complètes*, Deux-Ponts: Sanson et Compagnie, 1792, t. 65-66.
Oprawa właścicielska, okładzina górna

wyklejce i wewnętrznej karcie dolnej okładziny oprawy znajdują się odręczne adnotacje, a napis na karcie tytułowej jest gęsto zamazany czarnym atramentem lub tuszem i niemożliwy do odczytania. Egzemplarz *Metamorfoz* Owidiusza ma wady: książka z zaciekami, uszkodzona przez robaki, paginacja częściowo zrobiona odręcznie, na s. 155 utracony fragment kartki w środku, kartki odrestaurowane z częściową utratą tekstu, zamiast s. 339-341 wszyto czyste karty, ponadto znajdują się adnotacje czytelnicze – podkreślenia ołówkiem i czarnym atramentem. Niestety, określenie byłych właścicieli tych dwóch książek jest utrudnione: nie były one wykazane w przytoczonych wyżej dokumentach, a znajdujące się w nich podkreślenia i adnotacje nie ujawniają imienia ich poprzedniego posiadacza. Na kartach tytułowych obu tomów ze zbioru dzieł Woltera znajduje się natomiast napis: „Eustache Sapieha”, co jednoznacznie wskazuje na ich pochodzenie z dereczyńskiej biblioteki Sapiehów.

Przedstawione w niniejszym przeglądzie dokumenty archiwum CBP nie są jedynym i wyczerpującym źródłem wiedzy na temat dziejów kolekcji bibliotecznych. Materiały dokumentalne, związane z historią konfiskat prywatnych zbiorów książkowych i rękopiśmiennych u działaczy opozycji, dokonanych przez władze Imperium Rosyjskiego, przechowywane są również w innych archiwach państwowych Federacji Rosyjskiej, a przede wszystkim w zasobach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego (RGIA) w Sankt-Petersburgu.

* * *

Za pomoc i konsultacje w przygotowywaniu niniejszego opracowania autorka dziękuje pracownikom Rosyjskiej Biblioteki Narodowej – kierownikowi Działu Rzadkiej Książki Nikołajowi W. Nikołajewowi i głównemu bibliotekarzowi tego działu Ludmile A. Kołgu, jak również starszemu pracownikowi naukowemu Działu Rękopisów Siergiejowi G. Żemajtisowi.

Summary

Irina S. Zwieriewa *Habent sua fata libelli. From the history of Polish private collections included in the Imperial Public Library in the years 1832-1850*

Repression, used after 1830 by the government of the Russian Empire against the participants of the November Uprising and insurgent organizations operating in the region in the years that followed, also included the confiscation of

Polish estates, including libraries. Part of the confiscated manuscripts and prints went to the Imperial Public Library. This article explains what criteria and rules were used for the admission of confiscated collections and presents the history of specific collections and individual books.